

ОСВІТА І ГРОМАДСЬКА ДУМКА: ШЛЯХИ ДО КОНСЕНСУСУ*

Микола Слюсаревський
канд. психол. наук,
член-кореспондент
НАПН України,
директор Інституту соціальної
та політичної психології
НАПН України,
м. Київ

Громадську думку, яка є концентрованим виявленням почуттів, настроїв, уявлень, очікувань та поглядів людей, можна порівняти з чутливим барометром, що відображає стан справ і перебіг подій в усіх сферах суспільного життя та внутрішній і зовнішній політиці держави. Проте було б помилкою зводити її роль лише до констатації наявного статус-кво. На відміну від авторитарних і тоталітарних режимів, де вона існує здебільшого у прихованих формах і приречена на глухе мовчання, в демократичній державі громадська думка покликана бути дієвим політичним інститутом, що справляє істотний вплив на суспільні процеси, рішення урядовців та законодавців.

На жаль, в українському суспільстві, обтяженому спадщиною тоталітарного минулого, це покликання громадської думки ще недостатньо усвідомлюється. Після Помаранчевої революції та Революції гідності у владних верхах мало не сакральної значущості набули меседжі про співпрацю з громадськістю. Проте вибіркоче залучення представників окремих об'єднань громадян до ухвалення державних рішень (програм діяльності, стратегій розвитку, законопроектів, нормативних актів тощо) нерідко поєднується з дивовижно байдужим ставленням до громадської думки як вияву колективного розуму, преференцій та аберацій свідомості великих соціальних груп зокрема і суспільства в цілому. Отже, проблема її систематичного вивчення і своєчасного врахування набуває сьогодні в Україні виняткової ваги.

Особливо гостро ця проблема постає в галузі освіти, — як з огляду на потребу рішучого здійснення давно назрілих освітніх реформ, для чого слід заручитися підтримкою найширших верств населення, так і зважаючи на ту обставину, що освіта належить до сфер суспільного життя, які залишаються найбільш обійденими увагою таких традиційних інститутів відстеження та формування громадської думки, як провідні соціологічні центри і засоби масової інформації.

Хоча освітянські справи і турботи зачіпають інтереси переважної більшості українських родин (близько 60 % громадян під час репрезентативних масових опитувань засвідчують, що в їхній сім'ї або в сім'ях їхніх батьків чи дітей є бодай один учень чи студент), у поле зору соціологів та журналістів потрапляють зазвичай лише ті її проблеми, що мають присмак скандальності або пов'язані з реалізацією проектів, які щедро фінансуються з позабюджетних джерел і, отже, обіцяють певний зиск. Зрозуміло, це не дає можливості відтворити цілісну картину стану справ у галузі та особливостей його сприйняття суспільним загалом та скласти адекватне уявлення про те, що потрібно зробити, аби громадянська позиція суспільних груп, так чи інакше причетних до навчально-виховного процесу, сприяла його модернізації.

* В основу статті покладено написаний автором розділ до “Національної доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні”, яку вчені НАПН України підготували з нагоди 25-ї річниці незалежності України

Таблиця 1.

Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Як змінилася, на Вашу думку, за роки державної незалежності України вітчизняна система освіти?” (у %)

Варіант відповіді	Вибірка в цілому	Серед працівників освіти
Зазнала кардинальних змін на краще	17,7	24,7
Не зазнала суттєвих змін	32,3	37,1
Зазнала змін на гірше	27,5	25,8
Важко відповісти	19,7	12,4
Мені це байдуже	2,8	—

Чи не єдиним винятком, що компенсує брак відповідної соціологічної інформації, є моніторинг громадської думки щодо проблем освіти та заходів з її реформування, який, починаючи від 2000 року, здійснює Інститут соціальної та політичної психології НАПН України в межах програм спільної діяльності Академії і МОН України. На його даних і базується ця стаття. Вони відображають, з одного боку, стан і динаміку розвитку освіти, її здобутки і “вузькі місця”, з другого — проблеми формування самої громадської думки з приводу цих здобутків і “вузьких місць”, яка не завжди є безпомилковою, що й природно. Адже суперечливість процесів, що відбуваються у сфері освіти, неминує тягне за собою також певну суперечливість громадської думки. Поряд із прогресивними поглядами, справедливими наріканнями та інвективами вона містить і відверто хибні судження, віджилі стереотипи та упередження, часом спрощено реагує на виклики сучасного світу. Усе це слід особливо підкреслити, оскільки з огляду на вищезазначене громадська думка з питань освіти формується в Україні переважно стихійно, в умовах дефіциту діалогу та зворотного зв'язку ініціаторів реформ з тими суспільними верствами, яких вони стосуються.

Українське суспільство, як випливає з даних згаданого моніторингу, доволі критично оцінює зміни, що відбулися у вітчизняній системі освіти за роки державної незалежності. Проте рівень критичності поступово знижується. Так, у 2015 р. частка респондентів, які вважають ці зміни позитивними, порівняно з 2013 р. збільшилася з 13 % до майже 18 %, а тих, кому вони видаються негативними, зменшилася з

Таблиця 2.

Розподіл відповідей респондентів на запитання
“Як Ви гадаєте, чи є доступною для всіх громадян України якісна освіта?” (у %)

Варіант відповіді	Вибірка в цілому		Серед працівників освіти	
Цілком так	6,1	33,3	13,3	44,4
Скоріше так, ніж ні	27,2		31,1	
Скоріше ні, ніж так	33,2	59,6	31,1	53,3
Зовсім ні	26,4		22,2	
Важко відповісти	6,3		2,2	
Мені це байдуже	0,9		—	

37 % до 28 %. Найбільше ж опитаних (32 %) вважають, що вітчизняна система освіти досі не зазнала суттєвих змін (решта не змогли визначитися з відповіддю). Переважає частка відповідей “не зазнала суттєвих змін”, зокрема, й серед працівників освіти, а негативних і позитивних оцінок, які дають освітяни цим змінам, майже однаково (табл. 1).

Схожим чином розподіляються відповіді й на запитання “Як змінився за роки незалежності загальний освітній рівень населення України?": підвищився — 22 % (серед освітян — 30 %); знизився — 29 % (серед освітян — 27 %); не зазнав суттєвих змін — 32 % (серед освітян — 30 %). Інші відповіді припадають на альтернативу “важко відповісти”. При цьому частка респондентів, на думку яких освітній рівень населення знизився, порівняно з 2013 р. зменшилася на 10 %, серед освітян — на 7 %.

Більшість опитаних (52 % загалом і 59 % серед освітян) переконана, що наразі українська освітня система забезпечує середню якість освіти. Як високу її оцінюють 10 %, як низьку — 23 % (серед освітян — 18 % і 14 % відповідно).

Такі оцінки, скоріше за все, відповідають дійсності, адже перегукуються з результатами масштабного міжнародного дослідження, присвяченого вивченню можливостей національних систем освіти, яке провела минулого року авторитетна неурядова організація OIDEL (Женева). У рейтингу, визначеному за результатами цього дослідження, Україна посідає 63-тє місце серед 136 країн світу, тобто перебуває в середині списку — після Чорногорії і перед Ганою [7]. Отже, вітчизняна система освіти, так би мовити, ходить у “середнячках”.

* Щороку опитуються не менше 2000 респондентів за вибіркою, що репрезентує населення України віком від 16 років і старших. Похибка вибірки не перевищує 3 %. Починаючи від 2001 року, застосовується принцип опуклої вибірки, що дає змогу опитувати працівників освіти та учнів старших класів у квотах, достатніх для статистично коректних висновків.

Це зумовлює гостроту реагування громадської думки на питання доступності якісних освітніх послуг. Як видно з таб. 2, в доступності якісної освіти загалом сумніваються близько 60 % українців. Кількість таких респондентів має тенденцію до зменшення (порівняно з тим же 2013 р. їх поменшало на 14 %), проте залишається вельми значною, особливо на Півдні — 69 %. Порівняймо: в Західному регіоні — 55 %, Центральному — 63 %, у Східному — 57 %.

Сумніви щодо якості послуг, які надаються вітчизняною системою освіти, здавалось би, мали стрімко посилювати орієнтацію громадян, передусім педагогічних працівників та тих, кого вони навчають, на її прискорену інтеграцію до європейського освітнього простору. І ця орієнтація справді посилюється, але не так швидко, як можна було б очікувати (табл. 3). Протягом останніх десяти років частка дорослого населення, що вважає євроінтеграцію вітчизняної освіти надзвичайно важливим і першочерговим завданням, зросла з 22 % до 26 %, а частка її противників, які категорично заявляють, що наша освіта краща, ніж на Заході, а тому інтегрувати її до Європи не потрібно і навіть шкідливо, зменшилася з 21 % до 15 %. Тобто зміни не надто різкі. Домінує паліативна позиція — завдання євроінтеграції в перспективі слід розв'язувати, але вони не є найважливішими та першочерговими (41%). Переважає така позиція і серед педагогічних працівників (44 %) та учнів 10—11 класів (47 %). Більше того, серед перших і других є й категоричні противники євроінтеграції (13 і 8 %, відповідно), а кількість тих, хто вважає її першочерговим завданням, не перевищує третини (приблизно по 30 %). Інакше кажучи, євроінтеграційні пріоритети у сфері освіти ще не стали визначальними як для суспільного загалу в цілому, так і для суб'єктів навчально-виховного процесу зокрема.

Натомість найбільш “просунута” частина української молоді активно інтегрується до європейського освітнього простору, як то кажуть, “ногами” — усе частіше виїздить на навчання за кордон. За даними аналітичного центру CEDOS, у 2015 р. за кордоном навчалися 53 тис. українських студентів, що дорівнює сукупній чисельності двох потужних вітчизняних університетів (Львівської політехніки та НТУУ “КПІ”) або загальній чисельності студентів Рівненської та Волинської областей (див. [1]). В одній лише Польщі вчилися понад 20 тис. наших юнаків і дівчат, причому їхня кількість зросла більш як у сім разів порівняно з 2008/09 навчальним роком [5]. Нічого поганого в прагненні молоді навчатися за кордоном, звичайно, немає. Але постає питання: чи все у нас робиться для того, аби переконати суспільство, що пора нарешті “будувати Європу вдома”, по-справжньому боротися за виведення власної освіти на рівень європейських стандартів, а не відкладати ці завдання на невизначену перспективу?

Своєрідним феноменом української громадської думки, про який ми вже неодноразово писали [3, с. 24—28; 4, с. 301—309], можна вважати те, що попри вельми критичну оцінку стану і досягнень вітчизня-

ної системи освіти вона користується в суспільстві величезною, як на українські реалії, довірою, незрівнянно більшою, ніж інші суспільні інститути — органи державної влади, правоохоронні структури, політичні партії тощо.

Упродовж усього періоду спостережень, що здійснюються, нагадаємо, від 2000 р., система освіти мала, як правило, позитивний баланс довіри/недовіри, тобто кількість респондентів, які їй тією чи іншою мірою довіряють, перевищувала кількість тих, хто не довіряє (рис. 1). Вищими показниками довіри протягом тривалого часу могла похвалитися лише церква, інколи до них наближалися Збройні сили України. Становище докорінно змінилося після Революції гідності та початку воєнної агресії Росії на сході країни. Коло суспільних інститутів, що мають позитивний баланс довіри/недовіри, істотно розширилося — поряд із церквою та Збройними силами до нього увійшли волонтерські об'єднання, громадські організації, новостворювані підрозділи національної поліції, вітчизняні засоби масової інформації. Але й за цих умов система освіти зберігає своє місце серед лідерів суспільної довіри: тією чи іншою мірою їй довіряє близько половини дорослого населення (48 %), тоді як не довіряє менше третини (32 %).

Наявність такого великого кредиту довіри — не оціненне надбання освітян. Водночас не слід закрити очі на те, що останнім часом “питома вага” громадян, які висловлюють недовіру до вітчизняної системи освіти, має хоч і слабо виражену, але все ж помітну тенденцію до зростання: у 2015 р. їх стало на 6 % більше, а тих, хто довіряє, — на 5 % менше. Ще тривожнішим сигналом є стійка тенденція зростання недовіри до системи освіти, як це не парадоксально, з боку самих освітян. За останні п'ять років частка працівників освіти, які їй тією чи іншою мірою довіряють, зменшилася від 73 % до 46, а тих, котрі не довіряють, зросла від 16 до 42 %. Тобто стала більшою, ніж серед дорослого населення в цілому! Це свідчить про незадовільне соціальне самопочуття багатьох педагогів, їхнє інституціонально-професійне відчуження та кризу ідентичності.

На тлі тривожних тенденцій, про які йшлося вище, принципове значення має оцінка громадською думкою правильності напрямку, в якому розвивається українська освіта. П'ять років тому, коли попередня влада фактично зупинила найважливіші освітні реформи, “питома вага” опитаних, тією чи іншою мірою впевнених, що наша освіта розвивається в правильному напрямі (32 %), була набагато меншою, ніж тих, які дотримувалися протилежної думки (41%). Тож відрадно, що сьогодні це співвідношення істотно змінилося на користь позитивних оцінок: їх висловлюють 46 % респондентів, тоді як негативні оцінки перебувають у межах 36 %. Ще більше опитаних, тією чи іншою мірою впевнених у правильному напрямі розвитку освіти, серед її працівників — 61 %, а частка освітян, яким цей напрям видається більш або менш неправильним, не перевищує 28 %. Позитивні оцінки переважають негативні серед учнів 10—11 класів — 41 і 34 % відповідно.

Таблиця 3.
Динаміка позиціонування респондентів щодо інтеграції вітчизняної освіти до європейського освітнього простору (у %)

Позиція	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2010 р.	2011 р.	2013 р.	2014 р.
Входження нашої освіти до європейського освітнього простору вважаю надзвичайно важливим і першочерговим завданням	21,5	17,3	14,5	15,1	14,8	20,0	22,9	27,6	25,8
На мою думку, це завдання в перспективі слід розв'язувати, але воно не є найважливішим та першочерговим	23,9	28,5	32,8	26,3	32,4	34,6	35,8	38,1	40,8
Вважаю, що наша освіта краща, ніж на Заході, а тому інтегрувати її до європейського освітнього простору не потрібно і шкідливо	20,7	23,5	25,7	30,0	28,2	27,4	21,7	19,2	14,6
Інша думка	2,8	1,1	0,9	0,7	1,4	0,6	0,5	0,9	0,7
Важко відповісти	31,1	29,6	26,2	28,0	23,0	17,5	19,1	14,1	18,0

Водночас потрібно зважати на той факт, що оцінювання респондентами напряму розвитку вітчизняної освіти не завжди є достатньо об'єктивним, неупередженим. На нього справляють, на жаль, певний вплив їхні політичні симпатії. Про це опосередковано свідчить регіональний розподіл відповідей: якщо в регіонах, які були локомотивами Революції гідності, позитивних оцінок напряму розвитку освіти у 2—3 рази більше, ніж негативних, то в тих, де повалений режим пустив глибше коріння, їх, навпаки, на 7—9 % менше. Отже, деполітизація громадської думки з питань розвитку освіти є на сьогоднішній день одним з важливих завдань, що стоять перед керівництвом галузі.

Що ж сприяє впевненості людей у правильності курсу, яким іде освіта, і зміцнює довіру до неї? Можна виокремити принаймні три чинники.

1. Наведення в галузі елементарного порядку, підвищення рівня її функціональної спроможності. Незважаючи на всі негаразди і прикрі ексцеси, навчальні заклади залишили далеко позаду організаційний хаос 1990-х років — вони працюють усе більш чітко та злагоджено. І люди це відчують. Недаремно ж, попри певні періоди зниження, загалом динамічно зростає частка опитаних, які цілком позитивно (чи скоріше позитивно, ніж негативно) оцінюють стан готовності до чергового навчального року загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних та вищих навчальних закладів. Якщо, наприклад, у 2005 р. вона становила 37 %, у 2012 р. — 49 %, то в 2015 р. сягнула

60 %. Зокрема, серед працівників освіти — 63 %; серед респондентів, у сім'ях яких є учні або студенти, — 64 %; серед самих учнів та студентів — 83 %. Негативні ж оцінки становлять лише 16 % (серед працівників освіти — 27 %; серед опитаних, що мають у своїх сім'ях учнів або студентів — 19 %; серед учнів та студентів — 13 %).

2. Поступове зниження гостроти сприймання проблем, від яких потерпає освіта і які турбують небайдужих до неї громадян (а їх абсолютна більшість — близько 80 %). Це можна простежити на прикладі проблем загальноосвітньої школи (табл. 4). Так, серед респондентів, що переймаються ними, за останнє десятиріччя зменшилося число тих, хто стурбований поширенням в учнівському середовищі таких негативних явищ, як вживання наркотиків, спиртних напоїв, аморальність, ранні сексуальні стосунки (з 59 до 48 %); нестачею підручників та навчальних посібників (з 39 до 29%); малими зарплатами вчителів, зниженням їхнього суспільного статусу і фахового рівня (з 37 до 32 %); характером взаємин між учнями, їхньою майновою нерівністю (з 34 до 26 %); тим, якою мовою навчаються діти (з 20 до 11 %). Натомість спостерігається зростання стурбованості з приводу надмірної ускладненості навчальних програм, яка спричиняє перевантаження учнів (з 24 до 34 %), і якості шкільної освіти (з 36 до 42 %). Приблизно такі самі тенденції простежуються і в учнівському та педагогічному середовищі. Отже, з плином часу більшої ваги набувають питання, пов'язані власне з організацією навчального процесу, поступово заступаючи місце тих проблем, що мають глибше соціальне підґрунтя.

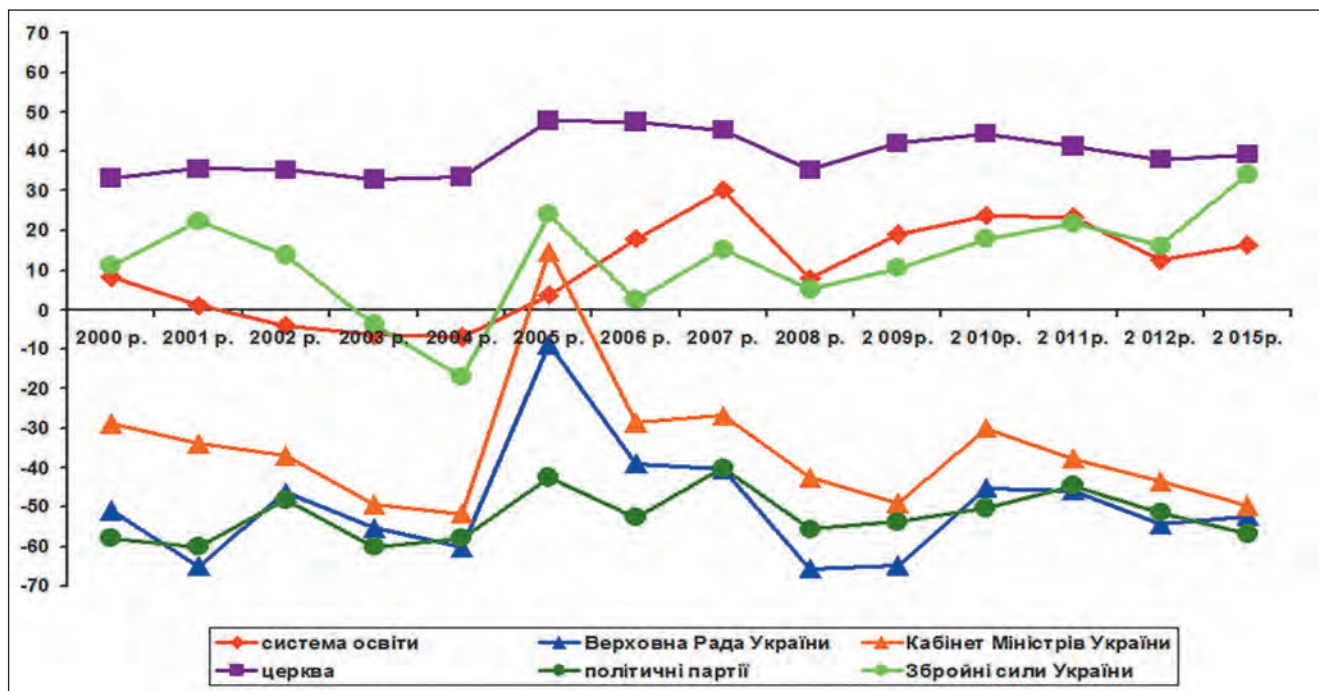

Рис. 1. Динаміка балансу довіри/недовіри населення до системи вітчизняної освіти в порівнянні з показниками деяких інших суспільних інститутів

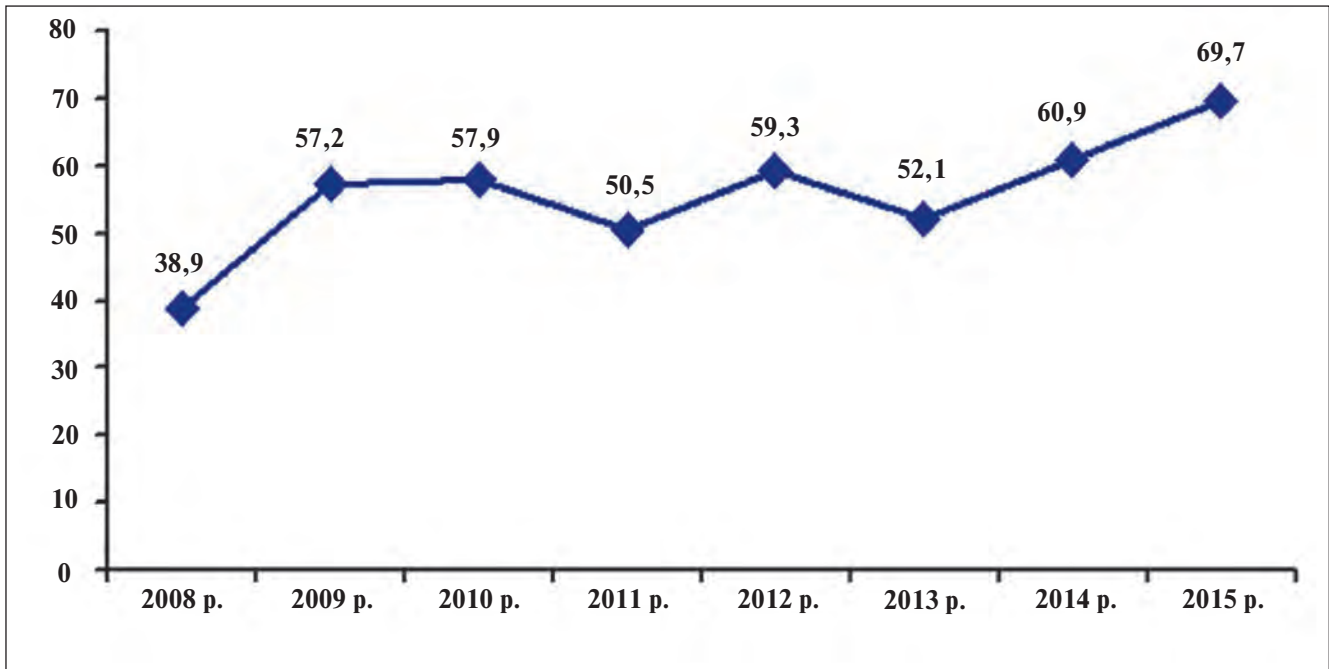
Звичайно, зниження гостроти сприйняття останніх може пояснюватися різними причинами — як реальним їх вирішенням, так і певним звиканням до них, зниженням соціальної чутливості суспільства, його “больового порога”, що навряд чи є позитивом. Але в будь-якому разі уявлення пересічних українців про стан галузі набувають більш оптимістичного забарвлення, він уже не так часто і не скрізь сприймається як хронічно неблагополучний.

3. Помітне зменшення корупційної складової в освіті. Найпереконливішим у цьому плані є той факт, що (за свідченням респондентів, чий діти чи онуки вступали до вищих навчальних закладів) у 2015 р. частка абітурієнтів, котрі стали студентами без хабарів та блату, порівняно з 2008 р. зросла в 1,8 разів — з 39 до 70 % (рис. 2). Це — неабияке досягнення, ним по праву освітяни можуть пишатися.

Водночас слід застерегти від надміру оптимістичних переможних реляцій з цього приводу, до яких полюбляли вдаватися колишні керманічі галузі, заявляючи, що для корупції на вступних іспитах, мовляв, не лишилося жодної шпаринки. З такими твердженнями не погоджуються понад половини респондентів, чий діти або онуки вступали до ВНЗ, причому й ті, чада яких домоглися свого (а вони ж, мабуть, знають, про що говорять). Промовистими є й дані опитувань, згідно з якими щороку кожний десятий громадянин України дає хабарі вчителям та викладачам, а за останні п’ять років працівникам освіти дарували: цукерки чи інші солодощі — 53 % опитаних; книги — 21 %; спиртні напої — 17 %; коштовні речі (дорогий годинник, вироби із золота чи срібла) — 16 %; платили гроші за те, щоб поставили потрібну оцінку, — 13 %; за виправлення шкільного атестата — 5 %; за прийняття дитини до тієї чи іншої школи або дошкільного закладу — 18 %.

І, хоч як це прикро, корупційні схеми часто-густо влаштовують не лише тих, хто отримує, а й тих, хто дає хабарі. Так, від початку моніторингу практично незмінними залишаються частки респондентів, які вважають подарунки чи гроші для вчителів (викладачів, вихователів, керівників навчальних закладів) доброю традицією, нічого не мають проти, “якщо це робиться не дуже часто і не в занадто великих розмірах”, і тих, що заявляють “мені це не подобається, але мушу терпіти”. А ті, хто не хоче миритися з такою ганебною практикою, перебувають у явній меншості (табл. 5). Промовистим є й розподіл відповідей на запитання про те, що насправді найбільше заважає долати хабарництво та корупцію в системі освіти: відсутність у державі належної політичної волі до цього — 16 %; небажання самих людей відмовитися від давання хабарів — 22 %; однаковою мірою і те й те — 52 %. Альтернативу “ні те, ні те, бо хабарництва та корупції в українській освіті немає” обрав лише один відсоток опитаних, не визначилися з відповіддю 9 %.

Найбільшою суперечливістю (на цьому слід наголосити особливо) позначена громадська думка з питань реформування освіти, найважливіших освітніх інновацій. Хід реформування освіти ще недавно — у 2013 р. — тією чи іншою мірою позитивно оцінювали лише 27 % опитаних, тією чи іншою мірою негативно — 36 %, інші респонденти не могли визначитись (31 %) або заявили, що їм це байдуже (6 %). Після перемоги другого Майдану, що спричинило зміни у керівництві МОН України, частка позитивних оцінок почала зростати і в 2015 р. сягнула 37 %, а частка негативних має тенденцію до зменшення, щоправда, недостатньо стабільну: 2014 р. — 22 %; 2015 р. — 32 %. Проте серед працівників освіти не спостерігається й такого, бодай нестабільного, зменшення песимістичних настроїв: у їхньому середовищі тією чи іншою мірою негативні

Рис. 2. Динаміка частки респондентів, чії діти отримали атестат про середню освіту і вступили до ВНЗ без хабарів чи блату (у % до кількості респондентів, у сім'ях яких були на момент опитувань абітурієнти)

оцінки ходу реформування освіти (54 %) досі значно переважають позитивні (34 %).

Що стосується конкретних освітніх інновацій, то одні з них користуються підтримкою як освітян, так і всього населення, інші ж, навпаки, викликають відвертий спротив (табл. 6). До тих, які мають значну підтримку, причому таку, що протягом останніх років зростає, належить, зокрема, зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників ЗНЗ. Позитивне ставлення до ЗНО виявляють 57 % опитаних (серед громадян, чії діти чи онуки його проходили, — 69 %; серед працівників освіти — 74 %; серед старшокласників — 52 %), тоді як негативно ставляться до нього лише 13 % респондентів (серед тих, чії діти або онуки проходили ЗНО, — 15 %; серед працівників освіти — 16 %; серед старшокласників — 31 %).

Переважно позитивно були сприйняті громадською думкою також нововведення, вперше запроваджені 2015 року під час проведення ЗНО та вступної кампанії до ВНЗ, а саме: поєднання державної підсумкової атестації із ЗНО (позитивні оцінки — 44 %, негативні — 12 %); запровадження критерію “*склав/не склав*” для визначення мінімального прохідного бала (39 і 12 % відповідно); нові вагові коефіцієнти складових конкурсного бала (20 і 11 % відповідно); надання вищим навчальним закладам права самостійно обирати перелік конкурсних предметів та визначати у встановлених межах ваговий коефіцієнт кожної складової (41 і 11 % відповідно); запровадження принципу пріоритетності обраних вступником спеціальностей і ВНЗ (38 і 14 % відповідно); новий механізм розподілу місць державного замовлення (42 і 15 % відповідно). Звичайно, багато опитаних не змогли визначити свого ставлення до цих нововведень, що й природно, але ті, хто зміг, оцінили їх, як бачимо, скоріше позитивно, ніж негативно.

Особливо це стосується громадян, що мали у складі своїх родин абітурієнтів, — їхні оцінки були зазвичай вищими, ніж по вибірці в цілому. Лояльно поставились респонденти навіть до такої сумнівної новації, як уведення тестів ЗНО двох рівнів складності, що себе не виправдала (позитивні оцінки — 36 %, негативні — 16 %). Єдиним винятком виявилось обмеження терміну дії сертифіката ЗНО одним роком, яке викликало в суспільстві переважно негативну реакцію, про що докладніше буде сказано далі.

Неабиякою популярністю користується в Україні й ідея профілізації старшої школи. Принаймні, починаючи від 2009 р., кількість її прихильників жодного разу не була меншою половини опитаних, а протягом 2014—2015 років стабілізувалася на рівні 55 % (серед працівників освіти — 68 %; респондентів, що мають у своїх родинях учнів або студентів, — 58 %; учнів 10—11 класів — 60 %). Проте якраз тут і дається взнаки найбільшою мірою суперечливість громадської думки, адже популярність профілізації перебуває в сильній суперечності з різко негативним ставленням всіх категорій опитаних до запровадження 12-річного терміну навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, який саме й потрібен для того, щоб належним чином здійснити профілізацію, не давши спотворити її задум до невпізнання, як уже було в нашій країні з іншими реформами. Не усвідомлюючи цього, проти 12-річки сьогодні виступають 69 % громадян, зокрема 72 % працівників освіти, 71 % осіб, у чиїх родинях є учні або студенти, 60 % старшокласників, а частки їхніх опонентів не перевищують 12—14 %.

На значний суспільний спротив від самого початку наражається також проголошене у 2010 р. запровадження обов'язкового року передшкільного навчання для дітей п'ятирічного віку. Уже тоді його

Таблиця 4.

Тенденції розподілу відповідей на запитання “Які з перелічених нижче проблем загальноосвітньої школи турбують Вас особисто?” (у % до кількості респондентів, які під час моніторингу називали ці проблеми)

Проблема	2006 р.	2009 р.	2012 р.	2015 р.
Поширення в учнівському середовищі негативних явищ (вживання наркотиків, спиртних напоїв, аморальність, бездуховність, ранні сексуальні стосунки тощо)	59,3	61,0	49,5	48,1
Занепад матеріально-технічної бази шкіл, відсутність (нестача) комп’ютерних та інших сучасних засобів навчання	46,6	48,1	43,3	44,6
Постійні побори з батьків (на ремонт школи тощо)	44,7	41,7	38,6	42,3
Поширення серед педагогічних працівників хабарництва та корупції	38,2	37,0	28,7	41,9
Якість освіти	36,2	41,7	32,3	41,5
Надмірна ускладненість навчальних програм, перевантаження учнів	24,0	23,7	28,8	33,9
Малі зарплати вчителів, зниження їхнього суспільного статусу і фахового рівня	37,3	34,6	31,7	31,9
Слабка підготовка учнів до життя, руйнування зв’язку школи із життям	28,0	34,4	25,0	30,1
Нестача підручників, навчальних посібників	38,9	37,6	33,0	28,6
Характер взаємин між учнями, їхня майнова нерівність	33,5	22,5	21,9	25,7
Занижені вимоги до учнів, падіння дисципліни	31,4	27,7	24,8	25,0
Випадки приниження вчителями учнів і фізичного насильства над ними	23,2	24,3	23,4	22,8
Упереджене ставлення вчителів до учнів, необ’єктивне оцінювання їхніх знань	20,7	22,3	24,5	21,0

Примітки:

- Усього в списку було 23 позиції, у таблиці наведено лише ті проблеми, частота вибору яких становить не менше 15 %.
- Сума перевищує 100 %, оскільки вибір респондентами варіантів відповіді не обмежувався.
- Частка респондентів, яких турбують проблеми ЗНЗ, становить близько 78 % від загальної кількості опитаних, що на 7 % менше, ніж було у 2006 р.

сприймали негативно 42 % респондентів, позитивно — лише 29 %. У подальшому негативне ставлення до цього нововведення тільки поширювалось, і в 2015 р. його носії склали 54 % (серед працівників освіти — 56 %), а респонденти з позитивним ставленням залишилися в меншості — 26 % (серед працівників освіти — 22 %). При цьому противників обов’язкового передшкільного навчання, як і 12-річної школи, найбільше в Південному регіоні — потребу навчання п’ятиліток тут заперечують 72 % опитаних, 12-річну школу не сприймають 80 %.

Непослідовність громадської думки, її упереджене ставлення до окремих інновацій, що часом стає на заваді реформуванню освіти, зумовлені передусім браком належної поінформованості. Найважливіші

державні рішення з питань розвитку освіти доходять до пересічного освітянина і, тим паче, до споживачів освітніх послуг украї несвоечасно, в неповному обсязі і без потрібних коментарів. Що це справді так, можна переконатися на прикладі ІІІ Всеукраїнського з’їзду працівників освіти, який відбувся наприкінці жовтня 2011 року. Через півтора місяця після його проведення добре поінформованими про роботу з’їзду та дискусії, що точилися навколо нього, вважали себе лише 2 % опитаних, зокрема працівників освіти — тільки 11 %! Мали про це загальне уявлення 13 % (серед освітян — 44 %), нічого не знали про з’їзд 85 % (серед освітян — 45 %). То чи виконав з’їзд свою суспільну місію, чи виправдав очікування його організаторів? Запитання вочевидь риторичне.

Але якщо б хтось подумав, що така байдужість до форуму, де ухвалювалися стратегічні рішення з питань освіти, була можливою лише в умовах тодішнього політичного режиму, то помилився б. Не багато кращим виявився й рівень поінформованості опитаних, наприклад, щодо нового Закону України “Про вищу освіту”, ухваленого парламентом 1 липня 2014 р. Через два місяці після його ухвалення особисто читали Закон ті ж 2 % респондентів, серед працівників освіти — 9 %. Мали уявлення про основні його положення з повідомлень ЗМІ — 16 % (освітян — 36 %); лише чули, що за цей закон довго боролись і він кращий, ніж попередній, — 20 % (освітян — 24 %), нічого про нього не знали — 54 % (освітян — 26 %). Інші респонденти не визначилися з відповіддю.

Брак поінформованості, зрозуміло, здатний породжувати всілякі кривотлумачення, які можуть перетворюватися на стійкі упередження, тим паче коли реформи справді починають буксувати, не отримуючи належного матеріального та фінансового забезпечення. Не слід скидати з терезів і такі чинники, як маніпулювання громадською думкою з боку апологетів минулого, їхні намагання спекулювати на необізнаності та передсудах людей.

Саме так сталося з реформою, що передбачала перехід до 12-річної школи. Як відомо, вона вперше стартувала у 2000-х роках, проте її підготовка та перші кроки здійснення постійно супроводжувалися шельмуваннями, до яких вдавалися політичні сили, не зацікавлені в європейському векторі суспільного розвитку України. І їхні інсинуації знаходили в суспільстві, що потерпало від матеріальних негараздів, дедалі ширший відгук. Органи ж управління освітою, хоча й розпочали впровадження навчальних програм 12-річки, загалом дотримувалися в цьому питанні вибіркової позиції, фактично нічого не протиставляючи таким інсинуаціям. Як наслідок, “питома вага” громадян, які виступили проти переходу шкіл на 12-річний термін навчання, швидко зростала (протягом 2001—2009 років підвищилася з 45 до 65 %).

Цим і скористалися, дорвавшись до влади, представники пріснопам’ятної Партії регіонів, які з популістських міркувань провели через Верховну Раду постанову про скасування розпочатої реформи. Але й керівництво МОН України, що прийшло на зміну “регіоналам”, тривалий час вагалось з визначенням свого ставлення до неї. Зокрема, міністр *Сергій Квіт* протягом більшої частини своєї каденції заспокоював громадську думку тим, що 12-річка, мовляв, справа далекого майбутнього, замість того, щоб обстоювати її переваги. Отже, не дивно, що коли курс на перехід до неї зрештою таки довелося взяти, противників цієї реформи стало в суспільстві навіть більше, ніж до її припинення.

П’ять років тому, в Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти, підготовленій до 20-річчя незалежності України, ми наголошували, що у сфері освіти немає ні належної культури, ні системи роботи з громадською думкою [3, с. 27]. На жаль, відтоді становище практично не змінилося. Тому знову

доводиться ставити питання про створення такої системи. Це, в свою чергу, передбачає розбудову інфраструктури, необхідної для вивчення та врахування громадської думки з питань освіти. У МОН України, обласних і Київському міському департаментах та управліннях освіти і науки доцільно створити підрозділи зі зв’язків із громадськістю, а також центри відстеження громадської думки на регіональному рівні (координацію та методичне забезпечення їхньої діяльності може взяти на себе НАПН України), домогтися цільового фінансування відповідних організаційних, медійних та дослідницьких заходів, заснувати державні та недержавні фонди їх підтримки.

При цьому слід мати на увазі, що врахування громадської думки — процес складний і різноплановий. Він може здійснюватися шляхом коригування:

а) управлінських рішень, які різко розходяться з громадською думкою в окремих питаннях. Таким рішенням, як уже зазначалося, було, наприклад, запроваджене у 2015 р. обмеження дії сертифікатів ЗНО одним роком.

Частка громадян, невдоволених цією новацією, удвічі перевищила кількість тих, хто її підтримав (загалом 42 %; серед респондентів, чії діти чи онуки вступали до ВНЗ, — 53 %). Тому цілком виправдано і своєчасною стала ініціатива нового міністра освіти і науки *Лілії Гриневич* щодо збільшення терміну визнання сертифікатів до двох-трьох років. Тож залишається тільки дивуватися з того галасу, який здійняли з приводу ініціативи Лілії Михайлівни деякі ЗМІ;

б) негативної громадської думки стосовно рішень стратегічного рівня. Це теж зрозуміло. Адже є рішення, поступитися якими означало б звести нанівець реформаторські зусилля. У такому разі громадську думку потрібно змінювати, цілеспрямовано її формуючи, роз’яснюючи суспільству сутність пропонованих реформ і той “виграш”, який воно отримає від їх реалізації.

Найкращі умови для цілеспрямованого формування громадської думки складаються на етапі підготовки управлінських рішень. Публічний процес їх вироблення дає можливість заздалегідь збалансувати думку різних верств населення, завчасно нейтралізувати негативні суспільні настрої. Проте за українських реалій найважливіші рішення ухвалюються здебільшого в авральному порядку, коли з’являється слухна нагода або коли не ухвалювати їх уже просто неможливо. Тому формувати громадську думку доводиться переважно, так би мовити, навздогін, що значно важче, але все ж не безнадійно.

Як основні напрями формування позитивної громадської думки з актуальних проблем розвитку освіти можна виокремити:

— медіасупровід процесу впровадження освітніх інновацій, що передбачає відповідні інформаційні кампанії, соціальну рекламу, прес-конференції, повідомлення в новинних випусках ЗМІ та спеціальні тематичні теле- і радіопередачі;

Таблиця 5.
Розподіл відповідей респондентів на запитання “Як Ви ставитесь до традиції виявляти вдячність за послуги вчителів (викладачів, вихователів, керівників освітніх закладів тощо) у вигляді подарунків чи грошей?” (у %)

Варіант відповіді	Вибірка в цілому	Серед працівників освіти	Серед учнів старших класів
Вважаю це доброю традицією: послуги педагогів варті додаткової винагороди	14,3	21,3	17,8
Я не проти таких виявів вдячності, якщо це робиться не дуже часто і не в занадто великих розмірах	45,7	48,8	41,5
Мені це не подобається, але мушу терпіти	18,6	11,2	17,6
Не вважаю за можливе миритися з цією ганебною практикою	9,2	6,3	6,5
Інша думка	1,0	6,3	2,3
Мені це байдуже	5,3	1,3	7,5
Важко відповісти	5,8	4,8	6,8

— заходи з використанням форм і методів так званого соціального втручання, інтерактивних та інших технологій (проведення зустрічей з громадськістю, громадських слухань, погодження з зацікавленими громадськими організаціями спільних планів дій, сприяння створенню ініціативних груп та об'єднань на підтримку реформ, започаткування громадських акцій просвітницького спрямування тощо);

— поширення досвіду успішного реформування освіти, просування його позитивних зразків у публічному просторі, забезпечення необхідних для цього науково-методичних, організаційних та матеріально-технічних умов.

Науково обґрунтований комплекс технологій формування позитивної громадської думки щодо освітніх інновацій розроблено в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України [2]. Як необхідні структурні елементи до нього увійшли:

— інформаційні (медійні) технології, за допомогою яких формуються первинні уявлення про інновацію та здійснюється управління враженнями від неї;

— нетворкінгові (мережеві) технології, завдяки яким навколо інновації вибудовується мережа соціальних взаємозв'язків та стосунків, що регулюють циркулювання інформації про інновацію в мережах міжособового спілкування;

— акціональні технології, що забезпечують формування образу інновації на основі особистісного до-

свіду взаємодії з нею, делегування повноважень учасникам інноваційного процесу;

— технології рефлексивного управління, що стимулюють і підтримують суб'єктність носіїв громадської думки;

— культуротворчі технології, які в широкому сенсі мають на меті, з одного боку, сприяння становленню відкритої до інновацій людини (*homo innovaticus*), з другого — створення потрібних для інноваційної діяльності умов.

Кожна з перелічених груп технологій має специфічне функціональне навантаження, а всі разом за комплексного застосування спроможні дати синергетичний ефект, що перевищує їх сумарну результативність.

Особливе місце в розробленому комплексі посідає авторська модифікація запропонованого американським ученим *Дж. Фішкінім* методу збагачення громадської думки, який можна розглядати водночас і як технологію її формування [6]. Потреба використання цього методу зумовлена тим, що традиційні методи вивчення думок громадян (масові опитування, інтерв'ю тощо) нерідко характеризуються низькою валідністю, оскільки респонденти, як показано вище (згадаймо ступінь поінформованості населення щодо державних рішень з питань освіти), інколи не мають чіткого уявлення про предмет дослідження. Отже, “сиру” громадську думку доцільно спершу

Таблиця 6.
Оцінка респондентами окремих нововведень у галузі освіти (у %)

Нововведення	Оцінка		Важко відповісти	Не чув(ла) про таке
	позитивна	негативна		
Зовнішнє незалежне оцінювання	56,7	12,9	24,7	5,6
Профілізація старшої школи	55,2	28,4	11,4	5,0
12-річний термін навчання в ЗНЗ	12,4	69,3	13,9	4,4
Обов'язковий рік передшкільного навчання для дошкільників 5-річного віку	25,5	54,3	13,8	6,3

“збагатити” шляхом спеціально організованих обговорень, а вже потім вивчати ті образи інновацій, які можуть у ній сформуватися.

Нині цей комплекс технологій проходить апробацію в межах всеукраїнського експерименту, який згідно з наказом МОН України № 219 від 4 березня 2016 р. розпочато на базі загальноосвітніх навчальних закладів Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Київської, Львівської, Хмельницької, Херсонської, Чернігівської областей та м. Києва. До експериментальної роботи залучено також обласні інститути післядипломної педагогічної освіти, низку класичних та педагогічних університетів. Очікується, що експеримент істотно поліпшить ставлення охоплених ним педагогів, учнів, батьків та територіальних громад до здійснюваних у галузі освіти реформ, передусім до 12-річної школи, сформує у них мотивацію, уміння і навички організації громадських акцій, дискусій та інших форм публічного обговорення освітніх нововведень, підвищить спроможність педагогічних колективів та батьківських спільнот до управління навчальними закладами. На сьогоднішній день в експерименті беруть участь 12 ЗНЗ. Такої їх кількості загалом достатньо для науково коректних

висновків стосовно ефективності технологій, які спільними зусиллями учасників експерименту перевіряються та вдосконалюються.

Однак чи цілком відповідає наявна експериментальна база, так би мовити, поточному моменту? Думається, ні. Адже з 2016/17 навчального року у сфері середньої освіти розпочалася активна підготовка до переходу на 12-річне профільне навчання. Зокрема, в кожній області на засадах “пілотного” проекту створено опорні школи, що мають відпрацювати модель організації профільного навчання в сільській місцевості. Але ж зрозуміло, що відпрацювання такої моделі буде успішним лише за умови, якщо не наражатиметься на спротив суб'єктів навчально-виховного процесу, територіальних громад. Тому було б доцільно, якби новостворені опорні школи, принаймні частина з них, долучилися до нашого експерименту.

Отже, чекаємо на зустрічну ініціативу регіональних органів управління освітою. Зі свого боку, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України готовий надати їм необхідну науково-методичну допомогу з формування позитивної громадської думки щодо впроваджуваних нововведень. ■

Література

1. Каленюк І., Куклін О., Ямковий В. SOS: освіта в зоні ризику. Дзеркало тижня. 2016. №15.
2. Модернізаційні процеси в освіті та суспільстві: психотехнології супроводу: [монографія] / за ред. П.Д. Фролова; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 312 с.
3. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. В.Г. Кременя; Нац. акад. пед. наук України. К. : Пед. думка, 2011. 304 с.
4. Слюсаревський М.М. “Ми” і “Я” в сучасному світі : Вибрані твори. К. : Міленіум, 2009. 340 с.
5. Українські студенти в польських ВНЗ (2008—2015) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-v-polskykh-vnz-2008-2015>
6. Fishkin J.S. The Voice of the People. Public Opinion and Democracy. New Haven : Yale University Press, 1995. 252 p.
7. Freedom of Education Index. Worldwide Report 2016 on Freedom of Education [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.oidel.org/doc/FEI_complet2.pdf.